

JALOLIDDIN MUG'ULLARGA QARSHI URUSHI.

Namangan viloyati tarixi va madaniyati davlat muzeyi ilmiy xodimi
Muhamadiyev M

Jaloliddin og'ir bir paytda Movarounnahr urush domiga tortilgan, mamlakatning katta qismi mug'ullar tomonidan istilo etilgan, imperiya qo'shini yakson qilingan, amirlarning bir qismi xoinlik yo'liga, qolgani o'z joni-mulkini asrash yo'liga tushgan, sulton mamlakatni o'z holiga tashlab qo'ygan, o'zaro sarosima va tahlika hukm surgan bir vaqtda tarix sahnasida paydo bo'ldi. Jaloliddin shunday bir og'ir vaziyatda, Vatan va xalq erki uchun kurashib, mug'ullarga qarshi 11 yil kurash olib bordi. 14 marotaba mug'ullarga qarshi ot surib, uning 13 tasida g'oliblikni qo'lga kiritishga muvaffaq bo'ldi.

Mug'ullar tomonidan hokimiyatdan chetlatilgan bo'lib, taxt vorisi etib Turkon-xotun urug'idan bo'lmish boshqa bir shahzoda Qutbiddin O'zloqshoh valiahd deb e'lon qilingan edi.

G'azna, Bomiya, Al-g'ur, Bo'st, Takinobod, Zamin-Davora va Hindiston bilan chegaradosh yerlar esa Jaloliddinga mulk etib berilgan edi. Garchi Jaloliddin buvisining izmi bilan markazdan chetlatilgan bo'lsa-da, lekin sulton unga alohida muhabbat bilan qarar, uning jasurligini qadrlar va uni o'zidan uzoqlashib ketmasligini hohlar edi. Shuning uchun ham unga vazir etib taniqli davlat amaldori Shams-al Mulk Shahobiddin Alp al-Xaraviyni, noib (o'rinbosar) etib esa sarkarda Ko'zbar Malikni tayinlaydi. Muhammad Xorazmshoh plevrit (o'pkaga suv yig'ilish) kasali bilan og'rib taxminan 1220 yilning oxirlarida (hijriy 617 y.) quvg'inlikda Kaspiy dengizidagi Ashuradi orolida vafot etadi. O'limi oldidan sulton Jaloliddinni taxt vorisi deb e'lon qilib, sultonlik ba'zi rutbalarini unga topshiradi. Jaloliddin o'z inilari O'zloqshoh va Oqshohlar bilan otasini dafn etgach, 70 ta kishisi bilan to'g'ri Urganchga keladi. Tez orada unga Xo'jand hokimi Temur Malik va boshqa erksevar kishilar kelib qo'shiladilar. Xalq Jaloliddin Manguberdini shoduxurramlik va katta umid bilan ko'tib oladi.

Lekin inisi O'zloqshoh va uning tarafdorlari unga qarshi fitna tayyorlayotganidan xabar topgach, bu alfozda mug'ullarga qarshi kurashib bo'lmasligini tushungan Jaloliddin 300 ta kishisi bilan yashirincha Xorazmni tark etadi. Jaloliddin 16 kun ichida Xorazmdan Xuroson yerlaridagi Niso qo'rg'oni atrofiga yetib keladi. Chingizxon sulton o'g'illarining Xorazmga qaytganliklaridan xabar topgach agarda ular Xurosonga chekinmoqchi bo'lsalar, ularga qarshi chiqadi degan maqsadda o'z qo'shinidan Xurosonning har yeriga pistirmalar qo'yadi. Jaloliddin Niso yaqinida o'zining 300 ta askarlari bilan mug'ullarning 700 kishilik otryadini zarbaga uchratadi. Mug'ullar batamom mag'lub etiladi.

Bu vaqtda Jaloliddinning ukalari O'zloqshoh va Oqshohlar sarosimaga tushib, nima qilishlarini bilmay, Jaloliddin ketidan ular ham Xurosonga ketishadi. Mug'ullarning kichik otryadi ustidan g'alaba qozonib, bu g'alabaga juda katta e'tibor berib yuborishadi.

Shundan so'ng ayshi-ishratga berilib, Xurosonning Xabo'shan shahri yaqinida mug'ullarga qarshi navbatdagi kurashda qo'lga tushib, qatl etiladilar. Mug'ullar qatl etilgan shahzodalarning kallalarini namoyishkorona tarzda birmuncha vaqt Xurosonda olib yurishadi.

Jaloliddinning yana bir inisi Rukniddin G'ursanjiy (manbalar unga «aql-zakovat va ko'rkamlikda tengi yo'q» deb ta'rif berishgan) Eronning Ustunavand qal'asida 6 oy mug'ullarga qarshi kurash olib borib, mardonavor tarzda halok bo'ladi. Jaloliddin esa bu vaqtda Nishopurga yetib keladi. Bir oy davomida mug'ullarga qarshi kurashish maqsadida barcha amir, sarkardalarga qo'shin yig'ish xususida murojaat qiladi. Mug'ullar uning ushbu faoliyatidan xabardor bo'lganliklarini bilgach, Zavzon (Nishopur va Hirot oralig'ida) tumanidagi Al-Qohira qal'asiga kelib o'rtnashadi. Afsuski, bu vaqtda mahalliy noib hokimlar uning atrofida jipslasha ololmaydilar. Hali yetarli kuchga ega bo'lmagan Jaloliddin qal'ada uzoq turish xavfli ekanligini tushunib, G'azna tomon yo'l oladi.

Chingizxon esa bu vaqtda ulkan qo'shin bilan Xurosonga izma-iz kelayotgan edi. Jaloliddin G'aznaga yetmasdan yaqin orada Hirot hokimi hamda qayinotasi bo'lmish Amin Malik bilan uchrashadi va ular birgalikda Qandahor qal'asini qamal qilayotgan mug'ullar ustiga yurish qiladilar. Jaloliddin bu kurashda harbiy ilm tarixida ilk bora "piyoda yoyandozlar"ni mug'ullarning otliq askarlariga qarshi qo'yadi. Inglizlar keyinchalik bu harbiy usulga yuqori baho berib, o'zlarining Kress yonidagi mashhur janglarda undan foydalanishadi. Uch kunlik jangdan so'ng mug'ullar mag'lub etilib Jaloliddin g'olib bo'ladi va u G'azna tomon yo'l oladi.

U 1221 yilning fevralida G'aznaga kirib keladi. Manbalarning qayd etilishicha, xalq Jaloliddinni juda katta tantana bilan kutib oladi. Shahar xuddi xayit bayramidek shoduhurramlikka to'ladi. G'aznada Jaloliddin xizmatiga Sayfiddin O'g'roq al-Xalajiy, Balx hokimi A'zam Malik, afg'on qabilalari sardori Muzaffar Malik va qarluqlar rahbari al-Hasan qarluq o'z qo'shinlari bilan qo'shiladilar. Jami qo'shinning soni tarixchilarning xabariga ko'ra 90-130 ming kishi atrofida bo'lgan. Chingizxon Jaloliddinning kuch-qudratini oshib borayotgani va mug'ullar undan Qandahorda zarbaga uchraganligidan g'azablanib, no'yon Shiki Xutuxu boshchiligidagi qo'shinni uning ustiga yuboradi. U 1221 yilning kuzida Jaloliddin yerlariga yaqinlashib keladi.

Jaloliddin bir hamladayoq mug'ullarni zarbaga uchratishga muvaffaq bo'ladi. Bu jangda mug'ullarning 1000 dan oshiq kishisi halok bo'ladi. Ko'plab tarixchilar jumladan, ibn al-Asir, Juvayniy, Rashididdin bu jangga yuqori baho bergan edilar. Jaloliddinning mug'ullarga qarshi muhim janglaridan biri 1221 yilning ko'zida shimoliy Afg'onistonning Lagar daryosi bo'yidagi Parvona dashti yaqinida bo'lib o'tadi. Birlashgan qo'shinga shaxsan Jaloliddinning o'zi lashkarboshilik qilib, o'ng qanotga Amin Malik, chap qanotga Sayfiddin O'g'roq boshchilik qilishadi. Mug'ullar jon-jahdlari bilan kurashga kiradilar. Hatto Shiki Xutuxuning buyrug'i bilan Jaloliddin qo'shiniga xavf tug'dirish maqsadida har bir mug'ul askari orqasiga tulup o'tkazib ham qo'yishadi. Parvona jangi mug'ullarning

mutlaq magʻlubiyati bilan tugab Shiki Xutuxu qolgan qutgan qoʻshini bilan Chingizxon huzuriga bazoʻr qochishga ulguradi.

Parvona yaqinidagi jang Movarounnahr va Xuroson ahli uchun nihoyatda katta ahamiyatga ega boʻldi. Shu paytgacha mugʻullarning ilohiy, yengilmas kuch-qudratga egaliklari xususidagi gap soʻzlarga, afsonalarga chek qoʻyildi. Jaloliddinning gʻalabasidan Movarounnahr va Xuroson xalqlarining ruhi koʻtarildi, gʻalaba taʼsirida Saraxs, Marv, Hirot va boshqa Xuroson shaharlarida mugʻullarga qarshi xalq isyonlari boshlanib ketdi. Buxoroda bosh koʻtargan aholi esa mugʻullarni shahardan siqib chiqarishga muvaffaq boʻldi. Chingizxon Jaloliddinning kuchayib borishi, uning xalq ommasini tomonidan qoʻllab-quvvatlanilishi mugʻullar bosib olgan yerlar uchun qanchalik xavf tugʻdirishini yaxshi anglab yetgan edi. Shu sababdan ham shaxsan oʻzi Jaloliddinni qanday qilib boʻlmasin magʻlub etish maqsadida shitob bilan katta qoʻshinga bosh boʻlib, janub tomon yoʻl oldi.

Jaloliddin qoʻshini Parvona jangidan soʻng katta oʻljani kiritgan edi. Ushbu oʻljaning taqsimlanishi vaqtida Jaloliddinning ikki sarkardasi Amin Malik va Sayfiddin Oʻgʻroq oʻrtasida ixtilof chiqadi. Ixtilof natijasida Sayfiddin Oʻgʻroq va undan keyin boshqalar ham qoʻshindan ajrab chiqib ketadilar. Jaloliddinning qoʻshini kamayib, u nihoyatda ogʻir bir ahvolda qoladi.

Jaloliddinning uni tark etgan sarkardalarga qayta ittifoq tuzish, dushmanga qarshi birgalikda kurash olib borish toʻgʻrisidagi murojaati zoye ketdi. Jaloliddin ichak ogʻrigʻi kasaliga duchor boʻlib turgan paytida mugʻullarning ilgʻor guruhi Gardezga (Gʻaznadan 50 km. sharqda joylashgan shahar) oʻrnashganligidan xabardor boʻladi. Jaloliddin xastaligiga qaramasdan Gardezdagi mugʻul askarlariga toʻsatdan zarba berib, ularni magʻlubiyatga uchratadi. U Chingizxonga qarshi ozchilik qoʻshin bilan kurasha olmasligini anglab, Sind (Hind) daryosi boʻyiga chekinishga qaror qiladi.

Jaloliddinni qanday qilib boʻlmasin magʻlub etish va uni qoʻlga tushirish ilinjida boʻlgan Chingizxon uni izma-iz taʼqib etib keladi. Jaloliddinni taʼqib etib kelayotgan mugʻullarga ayniqsa Bamiyon qalʼasi qattiq qarshilik koʻrsatdi. Bamiyon qamali vaqtida Chigʻatoyning oʻgʻli, Chingizxonning suyuqli nabirasi Mutulk halok boʻladi. Bundan dargʻazab boʻlgan Chingizxon qalʼadan bironta oʻlja, bironta odamni asirlikka olmay barcha qalʼa ahlini qirib tashlashni buyuradi. Yer bilan yakson qilingan sobiq Bamiyon qalʼasi keyinchalik mugʻullar tomonidan Moʻbaliq (yaʼni ahmoqona shahar) nomini oladi.

Nihoyat 1221 yilning 25 noyabri, payshanba kuni (hijriy 618 yil shavval oyining sakkizinchi kuni) Sind daryosi boʻyida uch kun davom etgan hal qiluvchi jang boshlandi. Bir qator oʻrta asr musulmon tarixchilarining taʼkidlashlaricha, bunday qonli, keskin va dahshatli jang tarixda roʻy bermagan ekan. Jaloliddin va uning qoʻshini misli koʻrilmagan darajada jasorat va bahodirlik namunalarini koʻrsatdilar. Faqat uchinchi kunga kelib, Chingizxon qoʻshini ustunlikka erisha boshladi. Chingizxon qanday qilib boʻlmasin Jaloliddinni tiriklayin qoʻlga olishga buyruq beradi. Jaloliddin esa uni qoʻlga olishga

intilayotgan mug‘ul qo‘shini qo‘rshovini shaxsiy bahodirligi bilan yorib chiqib, Sind daryosi bo‘yiga yetib kelishga muvaffaq bo‘ladi. Daryo bo‘yida onasi Oychechak va haramdagi boshqa ayollar uni kutib turishar edi. Shundoq ham bu jangdan ruhiy va jismonan ezilgan Jaloliddinga ular “... bizni o‘ldiring va mash‘um asirlikdan qutqaring” deya murojaat qilishadi.

Jaloliddin barcha haram ayollarini suvga cho‘ktirishga ko‘rsatma berishdan boshqa iloji qolmaydi. O‘zi esa oti bilan suvga sakrab, daryoning narigi beti-Hindiston tomonga suzib o‘tadi.

Jaloliddinning har qanday vaziyatda ham o‘zini yo‘qotmasligi, uning jasorati va mardligiga Chingizxon ham tan beradi. Tarixchilardan Juvayniy, Rashididdin va boshqalarning yozishlariga qaraganda Jaloliddinning jasoratiga qoyil qolib Chingizxon o‘z o‘g‘illariga qarata “Otaning faqat shunday o‘g‘li bo‘lishi lozim. U olovli jang maydonidan o‘zini qutqarib, halokatli girdobdan najot qirg‘og‘iga chiqdimi, undan hali ulug‘ ishlar va qiyomatli isyonlar keladi!”,-dedi va uning orqasida ta‘qib etishni ta‘qiqladi.

Rashididdinning yozishiga ko‘ra, Jaloliddin daryodan taxminan 120 ta tirik qolgan kishilari bilan Hindiston qirg‘og‘ida uchrashadi. Jaloliddin ham tirik qolganlar ham ma‘naviy-ruhiy ham og‘ir janglardan jismoniy ezilgan holda murakkab bir ahvolda qolishgan edi. Bu vaqtda Shatradagi mahalliy hind rojalaridan biri 40.000 chog‘li otryadi bilan daryoning bu betiga suzib o‘tgan xorazmliklarni qirib tashlash uchun yetib keladi. Faqatgina Jaloliddinning tengsiz bahodirligi va qahramonona hatti-harakati tufayli roja o‘ldirilib, qo‘shin orqaga chekinadi. Bu jangdan xorazmshoh askarlarining ruhi ham ko‘tarilib, tez orada Jaloliddin o‘z atrofiga 3 ming kishilik askarni yig‘ishga muvaffaq bo‘ladi. Og‘ir vaziyatlarda ham o‘zini yo‘qotmasdan, qaddi bukilmagan sarkarda Hindistonga o‘tgach, Sind daryosi bo‘yidagi yerlarni ishg‘ol qila boshlaydi. Tez orada Jaloliddinning hokimiyatini Dehli sultoni Shamsiddin Eltutmish (1211-1236) va Sind, Uchcha, Mo‘lton, Lohur va Peshovar hokimi bo‘lmish Nosiriddin Qubacha (1205-1227) ham tan oladilar.

Hindistonda Jaloliddin 1223 yilning oxirlarigacha bo‘lib, xorazmshohlarning azaliy mulki bo‘lgan Iroq va Eronni o‘z izmiga kiritish maqsadida yo‘lga otlanadi. O‘z o‘rniga noib etib, taniqli sarkarda Jahon polvon O‘zbekni qoldirib ketadi. Jahon polvon to 1229 yilgacha Hindiston mulklarini boshqarib, so‘ngra Jaloliddin huzuriga Iroqqa qarab ketadi va uning harbiy yurishlarida yelkadosh bo‘lib xizmat qiladi. 1224 yilning boshida Jaloliddin Kirmonga kelib, Kirmon sultoni bo‘lmish ukasi G‘iyosiddindan yordam uchun 4000 kishilik qo‘shin oladi. U o‘zining asosiy maqsadi mug‘ul istilochilariga qarshi kurashib, mustaqil davlat yalovini tiklash ekanligini bildiradi.

Jaloliddin mug‘ullarga qarshi birgalikda kurash olib borish maqsadida ukasi G‘iyosiddin Pirshoh, Bag‘dod xalifalari az-Zohir (1225-1226), so‘ngra al-Muntansir (1226-1242), Gurjiston malikasi Rusudana va boshqalarga murojaat qiladi. Lekin mug‘ullar qasosi, qolaversa Jaloliddinning hokimiyati kuchayib ketishidan cho‘chigan

ko'pchilik musulmon hokim, hukmdorlari u bilan ittifoq tuzishni hohlamaydilar. Bag'dod xalifaligi, ismoiliylar hokimi Muhammad III (1221-1255)lar esa mug'ullar bilan yaqinlashishga, Jaloliddinga qarshi ochiqdan-ochiq kurashishga bel bog'laydilar. Malika Rusudanani va uning vaziri Avak bilan o'zaro ittifoq xususidagi takliflari zoye ketgandan so'ng 1226 yil fevralida sarkarda Gurjistonga yurish qiladi. Gurjiston qattiq jang ila egallanib, bu yerda ko'plab mash'um voqealar bo'lib o'tadi. Bosh ko'targan Gurjiston ikkinchi marotaba 1228 yil egallangach, bu yerlar qattiq talon-taroj qilinadi.

Bir vaqtning o'zida Jaloliddin Manguberdi Kirmonda unga qarshi bosh ko'targan xiyonatkor Barak Hojibga, ismoiliylarga ham qarshi kurash olib borishga to'g'ri keladi. Shuningdek, ahamiyatli hisoblangan Ararat tog'liqlari etaklarida joylashgan Xilat qal'asi ham Jaloliddinga uzoq vaqt mobaynida qarshilik ko'rsatadi. 1227 yili oxirlarida mug'ullarning Eronga kirib kelishi niyatlari borligini bilgan Jaloliddin ularga qarshi qat'iy jangga kirishga tayyorgarlik ko'radi. Mug'ullarning o'sha yili yuborilgan 2000 kishilik avangardi tor-mor etilib, ulardan 400 tasi Isfahonda namoyishkorona tarzda qatl etiladi. 1228 yil 25 avgustida Eronni zabt etish uchun kelgan Taynal no'yon boshchiligidagi mug'ul istilochilari bilan Isfahon yaqinida hal qiluvchi jang bo'lib o'tdi. Garchi jang vaqtida ukasi G'iyosiddin xoinlik qilib, o'z qo'shini bilan Luristonga chekingan bo'lsa-da, Jaloliddin qat'iy ravishda bu holatga e'tibor qilmay kurash olib boradi. Manbalarining so'zlashicha, hatto mug'ul no'yonining o'zi "Sen haqiqatdan ham o'z davrining erkak o'g'loni ekansan",- deb uning jasoratiga tan bergan ekan. Jaloliddin bu jangda butkul g'oliblikni qo'lga kiritadi. U sakkiz kun mobaynida Erondagi mug'ullarni izma-iz ta'qib etib ularni mamlakatdan haydab chiqaradi.

Juma kuni erta tongda muzaffar sarkarda sifatida Isfahonga kirib kelgach, xalq uni g'olib sulton sifatida shodu-hurramlik bilan ko'tib oladi. Jaloliddinning zafarli g'alabasi ovozasini butun islom olamiga keng tarqaladi. O'sha yili hatto mug'ullarning buyuk xoni bo'lmish Ugedey Jaloliddinning mug'ullar ilkiga tushib qolgan egachisi Xonsulton orqali maktub yuborib, u bilan sulh tuzish niyati borligini ham bayon qiladi. Jaloliddin bu diplomatik kelishuvdan voz kechib, xatni javobsiz qoldiradi.

Jaloliddin murakkab va ziddiyatli davrda yashadi. Shubhasiz u o'z davrining farzandi edi. U qo'shinlarining ko'plab harbiy yurishlar vaqtida talonchilik, zo'rvonlik qilishlariga gohida ko'z yumdi, xonavayronchilik keltiruvchi ishlarga bosh qo'shdi. Bu esa Eron, Ozarbayjon, Iroq, Gurjiston ahlida salbiy fikrlarning ko'payishiga, noroziliklarning kuchayishiga ham olib kelgan. Lekin nima bo'lganda ham Jaloliddin Manguberdi o'zining asosiy maqsadi mug'ul istilochilariga qarshi kurashish ekanligini yodida saqladi. Bu kurashda u yon-atrofdagi musulmon hukmdorlarining qo'llab quvvatlashlariga umid bog'lagan edi. Lekin ko'p holda ular bilan umumiy til topa olmasligi, uning tashqi siyosat borasidagi zaif tomonidan dalolat berar edi. O'z vaqtida turk, arab, musulmon hokimlari uning xokimiyati Yaqin Sharqda kuchayib ketishidan xavfsirashar, u bilan ittifoq tuzishni hohlashmas edi. Ularning ba'zilari hatto mug'ullar bilan ochiqdan-ochiq yaqinlashish

tarafdori edilar. Ayniqsa, Xilat qal'asining Jaloliddin tomonidan egallanishi unga da'vogar hokimlarning izzat-nafsini toptagan edi. Jaloliddin unga qarshi ittifoq vujudga kelganidan xabardor bo'lsa-da, har holda, hech bo'lmaganda uni turkiy hukmdorlar qo'llaydi deb yanglishgan edi.

1230 yil 10 avgustida Kuniya sultoni, Xims hokimi, Halab hokimi, Mayafariqin hokimi va Baynas hokimlarining birlashgan ittifoqi Jaloliddinni mag'lub etadi. Ismoililar esa butkul xoinlik yo'lini tutib Jaloliddinning mag'lubiyati to'g'risida mug'ullarga yashirin noma ham yuboradilar.

Jaloliddin mag'lubiyatidan foydalangan mug'ullar uning Ozarbayjonning Mug'on, Shirkabutdagi qo'shin yig'ishi mumkin bo'lgan joylariga qo'qqisdan zarba berishadi. 1231 yil bahorida u Ganjaga kelib, barcha gina-kudratlarini unutib, yana mug'ullarga qarshi ittifoq tuzish uchun musulmon hukmdorlariga murojaat etdi. Lekin uning taklifi javobsiz qolib ketdi. Shunda Suriyadagi Amida qal'asi hokimi uni o'z oldiga chorlaydi. U Iroqqa borib yana qo'shin to'plamoqchi bo'ladi.

Amida yo'li yaqinida unga to'satdan mug'ullar hujum qilib qolishadi (1231 yil avgust boshi). Uni 15 chog'li mug'ul navkarlari ta'qib etishadi. Jaloliddin o'z sheriklaridan ajrab, Mayafariqin (Hozirgi Turkiyaning Silvan viloyati) yaqinida Ayn-ad-dar qishlog'iga keladi. Ushbu tog'liq qishloqda u kurdlar qo'lga tushadi. O'zini sulton deb tanishtirgandan so'ng uni kurdlar o'ldirishga jazm etmaydilar. Uni tegishli joyga yetkazib qo'yish evaziga mukofot va'da qiladi. Lekin kurdlar rahbari xonadonidan joy olgan, horib-tolgan Jaloliddinni, boshqa bir kurd kishisi ulgan inisi xuni evaziga o'ldiradi. Bu voqea taxminan 1231 yilning avgust oyi 17-20 sanalari oralig'ida ro'y beradi. Ertasi kuni sulton buyumlarni sotib yurgan kurd xususida Mayafariqin hukmdori al-Malik al-Muzaffarga xabar berishganda u qishloqqa o'z sarkardasi Shahobiddin g'ozini yuboradi. Shahobiddin g'oziy sulton jasadini olib, qishloq erkaklari barini o'ldiradi va qishloqqa o't qo'yib yuboradi. Muarrix an-Nasaviy buni eshitib shaxsan Mayafariqinga keladi. Jaloliddinning tog'asi, vazir O'turxon uning jasadini tanib, qattiq iztirobga tushdi. Jaloliddin Manguberdining murdasi Mayafariqinga dafn etilib, mug'ullar kirib kelgudek bo'lsa, haqoratlanmasin degan maqsadda go'ri yer bilan tekislab yuboriladi.

Uning ashaddiy dushmani Damashq hokimi al-Malik al-Ashrafga sulton halokati xususida xabar yetkazib suyunchi so'rganlarida, u qayg'uga botib: "Sizlar uning o'limi bilan meni qutlamoqchimisizlar? Ammo siz voqeaning achchig'ini tatib ko'rasizlar. Olloh nomi bilan qasam ichamanki, uning halokati islom olamiga mug'ullarning bostirib kirishini anglatadi. Endilikda biz bilan Ya'juj va Ma'jujlar o'rtasida devor bo'lib turgan Xorazmshohdek odam yo'qdir", -deb javob bergan edi.

Adabiyotlar:

1. *Axmadjonov Rossiya imperiyasi Markaziy Osiyoda. T., 2003*
2. *Ismoilova J. Farg‘ona vodiysida milliy ozodlik kurashlari. T., 2003.*
3. *Istoriya Uzbekistana. – T.: Fan, 2012.*